

Népiirtások, nők, férfiak

Az összehasonlító vizsgálatok lehetőségei

Amy E. Randall (ed.): *Genocide and Gender in the Twentieth Century: A Comparative Survey*. Bloomsbury, London – New York, 2015. XVI+357 oldal

Az Amy E. Randall szerkesztette *Népiirtás és társadalmi nem a 20. században: Összehasonlító vizsgálat* című tanulmánykötet első sorban négy 20. századi népiirtás történetét mutatja be. Tizenegy tanulmány a század első feléből az örmény népiirtás és a Holokauszt, a század második feléből a ruandai és a bosznia-hercegovinai népiirtásokra koncentrálnak – bár egyes tanulmányok más népiirtásokra is utalnak, amikor a szerző valamilyen párhuzamra, hasonlóságra vagy fontos különbségre akarja felhívni a figyelmet. Ezek az utalások azonban igen gyakran valóban nem többek odavetett megjegyzéseknél. (Adam Jones például azt ígéri, hogy a ruandai és kongói népiirtásokat „globális történeti kontextusba helyezi, utalásokkal más 20–21. századi népiirtásokra”. [63. old.] Pár oldallal hátrébb férfiak ellen börtönökben elkövetett nemi erőszak adatait sorolja El Salvadorból, Sri Lankáról, Boszniából és Szudánból, anélkül, hogy ezekről az esetekről bármit is megtudnánk.) Két tanulmány a népiirtás jogi kérdéseivel és a megelőzés nemzetközi lehetőségeivel foglalkozik. A szerkesztő bevezetője pedig a társadalmi nemek szempontjából művelt népiirtás-tanulmányok (*gendering genocide studies*) történetét ismerteti. Egyrészt bemutatja a népiirtásokkal foglalkozó jogtudományi és történettudományi vizsgálatok történetét, valamint a nemzetközi kapcsolatok és intézmények hatását eme kutatásokra, másrészt azt követi nyomon, ahogy a különféle genocí-

diumok történetét kutatók érzékenyek lettek arra a kérdésre: mi a különbség a férfiak és a nők tapasztalatai között.

A kötetre rápillantva két kérdés merül fel. Az egyik: összehasonlíthatók-e egymással ezek a népiirtások? A másik (akár igennel felelünk az előző kérdésre, akár nemmel): miért pont a fenti négy népiirtást emeli ki a kötet? Ez utóbbi kapcsán konkrétan arra a hiányra gondolok, hogy a könyv nem tartalmaz elemzést olyan népiirtásról, amely politikai vagy társadalmi csoportok, osztályok eltüntetését célozta (adott társadalom átalakításának radikális és gyilkos módozataként, mint például a Vörös Khmerek tevékenysége Kambodzsában). A szerkesztő ennek kapcsán két okot említ bevezető tanulmányában. Egyrészt kevesebb esetet akartak feldolgozni, de azokat alaposabb módon. Mivel Amy E. Randall a Szovjetunió történetének kutatója, úgy érezte, külön is ki kell térnie a sztálini Szovjetunió kötetbeli hiányára és meg kell indokolnia. Kifejtette, bár néhány kutató szerint a tömeggyilkosságok bizonyítják, hogy a sztálini jellemezhető a népiirtással, s ez a rezsím szisztematikusan és nem epizódszerűen gyilkolt, és bár konszenzus van a tekintetben, hogy az erőszak horrorisztikus volt – még sincs egyetértés arról, hogy miként, milyen modellek szerint kellene értelmezni, leírni ezt az erőszakot. (16. old.) Ez azért érdekes, mert az angol és amerikai összefoglaló munkák (mint például Eric D. Weitz monográfiája, *A népiirtások százada: a faj és a nemzet utópiája*¹ vagy Ben Kiernan monumentális és talán el túlzott vállalkozása, a *Vér és termőföld: A népiirtás és megsemmisítés világtörténete Spártától Dárfúrig*,² vagy a kétkötetes *Népi-*

¹ Weitz, Eric D.: *A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation*. Oxford, 2003.

² Kiernan, Ben: *Blood and Soil: A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*. London, 2007.

irtások enciklopédiája³) különösebb magyarázat nélkül népirtásként tárgyalják a sztálini terrort. Nem is szólva Norman M. Naimark sztálini népirtásról szóló kis kötetéről, amely célja pontosan e kérdés „eldöntése” volt.⁴ Randall pedig láthatólag az angolszász szakirodalom alapján építette fel kötetét, választotta ki a definíciót, és így tovább.⁵ Azaz ha úgy döntött, hogy eltér ettől a historiográfiai, kutatói hagyománytól, azt alaposabban meg kellett volna indokolnia, különösen azért, mert más esetek kapcsán minden esetleges vita ismertetése nélkül használta a ’népirtás’ minősítést (azaz más historiográfiai vitákra, kétségekre nem volt ilyen érzékeny). Lehetséges természetesen (bár ezt nem említi), hogy az általa használt definíció miatt nem fért be a kötetbe a sztálini terror.

Randall a népirtás meghatározásakor (mint a legtöbb ilyen tárgyú munka készítője) Raphael Lemkin Holokauszt nyomán kidolgozott definíciójából indul ki, majd az ENSZ és különféle nemzetközi bíróságok gyakorlatát követve határozza meg, hogy az általa szervezett diskurzusban mit jelent e fogalom. Eszerint azon cselekvések sorozata népirtás, amelyek részben vagy egészben nemzeti, etnika, faji és vallási csoportok elpusztítását célozzák (7. old.). A népirtás körébe tartoznak továbbá az olyan nem gyilkos (nem halálos) technikák, így például a „kulturálisan pusztító cselekvések”, amelyek „olyan szélesebb és »koordinált terv« részei, amely terv célja egy nemzeti csoport elpusztítása”. (7. old.) Itt többek között az erőszakos asszimilációra lehet gondolni, ami az anyanyelv nyilvános használatának tilalmától, mondjuk, a szervezett és tömeges emberrablásig és az elrabolt kisebbségek többségi társadalomban való kényszerelhelyezésig terjedhet (utóbbira példa az örmény nők és gyerekek török családoknál való „elhelye-

zése”, amiről Lerna Ekmekcioglu tanulmánya szól a kötetben) – feltéve, hogy ezek részei annak a bizonyos nagyobb, gyilkos tervnek. Ugyanakkor a bevezetőben Amy E. Randall a kambodzsai népirtás esetében az ellenzékiek, bizonyos társadalmi csoportok (értelmiségiek, városlakók) és a vietnámi és kínai kisebbség kiirtását *egyaránt* népirtásként kezeli (11. old.), ami szerint a szovjet eset említett hiánya nem Randall ’népirtás’ definíciójára vezethető vissza. (A definíció kérdésére később még visszatérek.)

A másik, korábban említett kérdés (összehasonlíthatók-e ezek a népirtások egymással?) a következő alkérdéseket fedi le: Összehasonlítható-e a Holokauszt más népirtásokkal? A népirtás-tanulmányok interdiszciplináris jellege nem veszélyezteti-e az eredményes, érvényes összehasonlítást? Milyen típushibákat lehet elkövetni az összehasonlítás során?

Az első ezek közül (vajon összevethető-e a Holokauszt más népirtásokkal?) annak ellenére kérdés a szakirodalomban, hogy a népirtás-tanulmányok a Holokauszt kutatásából nőttek ki. Az egyediségről-összehasonlíthatóságról folyó vita bizonyos pro és kontra érveit bevezető tanulmányában Amy E. Randall összefoglalja (12–13. old.), de leírása mindkét álláspontot lehetővé, elfogadhatóvá teszi. A kötet maga természetesen azt mutatja, hogy ő nem az egyediségben, hanem az összehasonlíthatóságban hisz, de a tanulmányok – úgy látom – erős érveket fogalmaznak meg amellett, hogy az alkalmazott eljárások jellege miatt a ruandai, a Kongói Demokratikus Köztársaságban történt és a délszláv népirtás inkább egymással hasonlítható össze és az örmény népirtással.

A második alkérdés a népirtás-tanulmányok interdiszciplinaritásából fakadó módszertani nehézségekre mutat rá. A bevezető

³ Charny, Israel W. (ed.): *Encyclopedia of Genocide*. Santa Barbara, 1999.

⁴ Naimark, Norman M.: *Stalin's Genocide*. Princeton, 2011.

⁵ Bár akár a német szakirodalmat nézve is ugyanezt látjuk. Vö. Barth, Boris: *Genozid: Völkermord im 20. Jahrhundert. Geschichte, Theorien, Kontroversen*. München, 2006. 136–147.

és a kötet egésze alaposan bemutatja e kutatási irány interdiszciplináris jellegét, ami részben abból fakad, hogy többek között történészek, jogászok, antropológusok és szociológusok művelik, hiszen sokágú problémáról van szó. Ez azonban felvetheti a kérdést, hogy vajon az egyes diszciplinák módszertana, ezeken belül a tények és bizonyítékok természete nem tér-e el egymástól olyan jelentős mértékben, hogy az az eredmények összehasonlítását is kétségessé teszi. Ezt a dilemmát *A történelem használata a szociológiában: reflexiók néhány újabb irányzatra* című tanulmányában John H. Goldthorpe már 1991-ben megfogalmazta, és amellet érvelt, hogy a humán tudományok és a társadalomtudományok e miatt a módszertani probléma miatt (például a bizonyítékok előállításának eltérő jellege folytán) nem „vegyíthetők”.⁶ Ez a kérdés most a közölt tanulmányok eltérő jellege miatt is felmerülhet: a kötetben ugyanis szerepel tizenhat éven át tartó etnográfiai kutatásról szóló kiváló beszámoló, amely több száz interjú alapján készült (Jennie E. Burnet munkája), jelentős részben a nemzetközi jogvédő és egészségügyi szervezetek beszámolóira, de újságcikre is támaszkodó elemzés (Adam Jones említett írása), vagy a férfi és női áldozatok tapasztalatait összehasonlító klasszikus történeti munka (Lisa Pine írása a Holokausztról). Erre a fenti dilemmára ezért talán érdemes lett volna kitérni a bevezetőben. Annál is inkább, mert Adam Jones meg is említi: módszertani okok miatt teljes bizonyossággal nem állapítható meg, hogy az elemzett esemény pontosan hogyan is történt. (66., 69. old.)

Az összehasonlító vizsgálatok érvényességét az is kérdésessé teszi, ha egyes kutatások módszertana problémákat vet fel (ez a harmadik alkérdés, amely összefügg az előzővel). Fontos esszéjében Zoë Waxman írja:

„...a volt Jugoszláviából származó nők arra panaszkodnak, hogy a kutatókat csak akkor érdekelték a tapasztalataik, ha megerősítették őket, ha erőszakos megtermékenyítés áldozatai voltak, vagy ha prostitúcióról vallottak, és nem voltak kíváncsiak arra, ha csupán a menekültek általános élettapasztalatairól beszéltek”. (115. old.) Ez a fajta szelektív érdeklődés és nyomában a szelektív észlelés és beszámoló ráadásul nem új jelenség, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a jó néprajzi interjú bizony könnyen más eredményre vezethetnek, mint egy újságcikk, tudósítás vagy emberjogi aktivisták, nemzetközi politikai szervezetek által készített felmérések, leírások alapján készült tanulmány, mivel ez utóbbiak érdeklődési köre akár speciális is lehet. És ez nem új veszély. Az 1960-as években Belga Kongóban zajlott polgárháborúról beszámoló tudósítót is részben ehhez hasonló szelektivitás jellemezte – legalábbis erről számolt be az újságíró Edward Behr *Van itt valaki, akit megerősítették és beszél angolul?* című memoárjában.⁷ Az ilyen kutatások nemcsak félrevezető eredményekre juthatnak, de az összehasonlítások érvényességét is veszélyeztetik. Ehhez kapcsolódik Waxman másik témája: az, hogy az újabb népi történetek miként befolyásolják a régebbi népi történetek kutatását. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1990-es évek népi történetaira jellemző intézményesített és tömeges nemi erőszak (Ruanda, Kongói Demokratikus Köztársaság, Bosznia-Hercegovina) miatt nagyon óvatossá kell lenni, s nem szabad visszavetíteni a nemi erőszakot a korábbi népi történetekbe. Ám az tény, hogy az újabb történetek segítik a kutatót az olyan szexuális erőszak szexuális erőszakként való azonosításában, mint amilyen a náci haláltáborokban is előfordult, például meztelen nők motozása közben. (116. old.) Erre a dilemmára utal írása

⁶ Goldthorpe, John H.: *The uses of history in sociology: reflections on some recent tendencies*. *British Journal of Sociology*, vol. 42. (1991) 211.

⁷ Idézi: Hannerz, Ulf: *Baj van a globális világfaluban. A világ, ahogyan a külföldi tudósítók látják*. Replika, 26. sz. (1997) 87.

címe is: *Kivételes népirtás? Szexuális erőszak a Holokausztban.*

Az összehasonlítás folytán (és attól függetlenül is) problémát okozhat a túláltalánosítás. Ennek két példáját vélem felfedezni a kötetben. Az egyik esetben a kutató a kidolgozott és/vagy a szakirodalomban elfogadott modell, minta alapján próbálja a saját témáját megmagyarázni, megérteni, anélkül, hogy az így elvégzett összehasonlítás alapjául szolgáló *másik esetet* alaposan ismerné, ismertetné. Azaz a kutató egy létező modell alapján hasonlítja saját esetét egy *máshoz*, de figyelmen kívül hagyja a *másik eset* bizonyos jellemzőit, amelyek nem illelnek a modelljébe. Anthonie Holslag az örömeny népirtást tárgyaló tanulmánya a náci Németország példájára is utal (92. old.), amikor az évtizedeken át hanyatló Ottomán Birodalom politikai vezetőinek félelemérzéséről szól, azt állítva, hogy a népirtásokat ilyesféle félelemérzések indíthatják el. A török politikusokra jellemzőnek gondolt félelem azonban nem hasonlítható össze azzal, hogy a náci Németországban a totális propaganda a „zsidó összeesküvésről” harsogott – azaz szemben azzal, amit Holslag állít, nem arról volt szó, hogy Németországot az 1920-as évtizedtől kezdve permanens félelem jellemezte volna, amely félelem időszakában előbb a nemzetiszocialisták rettegtek a weimari köztársaságtól, azután mind többen a nyugati „szuperhatalmaktól”, majd a „zsidó összeesküvéstől”. Ráadásul Hitler korábban, már a *Mein Kampf*-ban kifejtette antiszemita nézeteit, és leírta, hogy a propaganda akkor eredményes, ha a nép gyűlöletét egyetlen (kitalált) ellenségre fókuszálja. Azt a különbséget nem is említve, hogy Holslag írásának egyik szereplője, „Európa beteg embere” egy soknemzetiségű birodalom – míg az 1930-as években egy dinamikus Németországgal van dolgunk. Ez a példa azonban azért is említésre érdemes, mert itt egy pszichológiából vett antropológiai modell adaptálási kísérletéről van szó, amely modell a másik/mátság megkonstruálása, az „Én” megalkotása és a félelemérzet kö-

zötti összefüggéseket magyarázza. Ennek szerintem van magyarázó ereje Holslag vizsgálatában, csak nem szabad általános modelltétekként tekinteni rá.

A túláltalánosítás másik esete az, amikor a konkrét elemzés nem elég pontos, és a vizsgált csoport azért tűnik egységesnek, mert fontos és létezett belső különbségek eltűnnek (legalábbis az adott elemzésben nem szerepelnek). Erre példa Lisa Pine írása (*A Társadalmi nem és Holokauszt: Auschwitz férfi és női tapasztalatai*). Ez ugyanis homogenizálja a Holokauszt női és férfi áldozatainak tapasztalatait, amikor figyelmen kívül hagyja, hogy voltak közöttük például ortodox zsidók, ateisták, keresztények, akik nem egyformán reagálhattak például arra, amikor a koncentrációs táborokban erőszakkal leborotválták a hajukat. (45–54. old.) Azaz nem csupán kétféle (férfi és női) tapasztalat lehetett, hanem a hitbéli meggyőződés alapján többféle. Továbbá: például eltérő férfiaság- és nőiesség-konstrukciókat ismertek és követték korábban az áldozatok, ami szintén befolyásolhatta azt, ahogy a szenvedéseket átérték, amint elveszett társadalmi pozíciójuk és az életkoruk is (utóbbi kettőt Semp-rún is érinti *A nagy utazás* című művében). Az természetesen ettől függetlenül igaz, hogy bizonyos férfi és női tapasztalatok eltérnek egymástól, pusztán a biológiai nemi különbség miatt; a női áldozatok esetében erre példa a menstruáció, a terhesség vagy a titokban végrehajtott abortusz tapasztalata.

Lisa Pine tanulmányának egy rövid, kétoldalas fejezete azt mutatja be, hogy az 1930-as évek náci Németországában miként módosultak a nemi szerepek a zsidó családokban. Azonban csupán egyetlen családmodell (továbbá férfiaság- és nőiesség-konstrukciót) ismer a szerző, ez pedig a dolgozó és kenyérkereső férfi és az otthon dolgozó, nem fizetett munkát végző nő szereposztásával jellemezhető. (40–42. old.) Azaz nem számol többek között az egyetemet végzett dolgozó nők eltérően alakuló tapasztalataival. (Zárójeles kérdésként felvethetjük azt is, hogy mi szükség van erre a kizárólag

Németországról szóló fejezetre, miközben a koncentrációs táborokról szóló hosszabb részben nem csupán német, hanem magyar, olasz és holland áldozatok tapasztalatait is elemzi.)

A Hitler hatalomra jutása utáni Németországgal foglalkozó, fent említett kétoldalas fejezet kapcsán visszatérnék a 'népiertás' fogalmának meghatározásához. Bevezető tanulmányában Randall a 20. századi genocídiumok és a korábbi tömeggyilkosságok közötti különbségeket írja le. Eszerint a 20. századi népiertások a modernitás termékei, új háborús technikák, új, az ellenőrzést hatékonyabbá tevő államigazgatási eljárások és új, faji-nemzeti alapú ideológiák következményei. A modern népiertások további tulajdonsága egyrészt az, hogy egy forradalmi mozgalom ragadja meg az államhatalmat, amely mozgalom radikálisan másmiyen, az „ellenségtől” megtisztított társadalmat akar; másrészt mobilizálják az átlag civil lakosságot, amely részt vesz a brutális és gyilkos akciókban. Randall ezeket a jellemzőket azzal a saját nézetével egészíti ki, hogy a modern népiertásokban a nők tömegesen váltak áldozatokká és elkövetőkké; ez utóbbi szerinte azzal függ össze, hogy a tömegkultúra, a tömegpolitika és a totális háború következtében a nőket „kezdtek a politika teljesebb jogú résztvevőinek tekinteni”. (5. old.) Ez a meghatározás ugyan több ponton megkérdőjelezhető (például: ez a leírás vajon melyik modern népiertásra jellemző teljes egészében?), ám most csak a nők mobilizálása leírásának problematikus voltára kívánok kitérni. Ha a nők politikai részvételét nézzük (túl azon, hogy a „kezdtek teljesebb jogúnak tekinteni” nehezen értelmezhető), nem hagyható figyelmen kívül, hogy a náci Németországban a nőknek nem szántak komoly szerepet se a politikában, se a háborúban. Ezt jól mutatja, hogy Angliában az

„otthoni front” sokkal inkább átalakította a nők életét, mint Németországban, s nők a német hősök panteonjába nem kerültek be. Egyébként a kötet egyik legérdekesebb tanulmányában (Stephen R. Haynes *Hétköznapfiasság: gender-elemzés és Holokauszt-kutatás* című írása, amely a férfi elkövetők által vallott férfiasság-konstrukciók alapján magyarázza részvételüket a koncentrációs táborokban zajló gyilkosságokban, kegyetlenségekben) a női szereplők anyák, feleségek, akik az otthon melegét biztosítják a férfiaknak – azaz ők a hagyományos női típusok képviselői, és a könyvben sehol se látjuk a Holokauszt női elkövetőinek tömegeit.

Maradva ennél a problémánál, azt is hangsúlyozni kell, hogy a kötet azzal is adós marad, hogy a Holokauszt helyi különbségeit összevesse egymással (bár Haynes tanulmányának végén részletesen tárgyalja azt az elkövetőkkel kapcsolatos vitát, amely az „átlagos férfi vagy átlagos német?” kérdéssel foglalható össze, 174–183. old.). Ez két szempontból fontos. Egyrészt a nők mobilizálása, politikai részvétele miatt. Mussolini Olaszországa kapcsán ugyanis vita folyt arról a szakirodalomban, hogy a „fasiszta nő” típusa valójában egy új, politikailag is aktív nő típusa volt-e, vagy a régi, az anyai kötelességeit mindennél fontosabbnak tartó „*donna brava*” újraalkotott verziója, amely az újfajta nemzeti frazeológia vegyítése a hagyományos női szerep követelményével.⁸ A kérdés azért lényeges, mert ha az előbbi, akkor tömeges mobilizálásról van szó, ha az utóbbi, akkor de-mobilizálásról, és Randall megállapítása Olaszországra nem érvényes. De biztosan nem érvényes Magyarországra, ahol éppen a nők politikai részvételét korlátozó döntések születtek például 1938-ban – azaz a modern népiertások modern mivolta általában nem ragadható meg a nők rész-

⁸ Belzer, Allison Scardino: *Women and the Great War. Femininity under Fire in Italy*. New York, 2010.; Reeder, Linda: *Women and the Great War. Femininity under Fire in*

Italy. The Journal of Modern History, vol. 84. (2012) No. 3. 993.

vétele szempontjából, legalábbis általános-ságban nem. Ilyesféle helyi, regionális, országokénti különbségek ismertetésére (másképpen) azonban nem került sor a kötetben, így a modell érvényességét a vállalkozás nem vizsgálja. Pedig Randall bevezetőjében azt írja: az államszocialista rezsimek összeomlása után olyan sok levéltári forrás került elő a Holokausztról, hogy lehetővé vált a kelet-európai országokat jellemző helyi dimenziók vizsgálata, ideértve az átlagemberek részvételét a népi társadalmi kapcsolatok eseményekben vagy az egyházak kollaborációját. (13. old.) Nem vizsgálva, hogy ez a kijelentés a volt szovjet érdekszférára valóban és egyformán igaz-e, megállapítható: a kötet elszalasztotta azt a lehetőséget, hogy a Holokauszt témáján belüli összehasonlító vizsgálatokat tegyen. Ezt tekintem a fent említett másik fontos kérdésnek.

A fentiek után talán meglepő az a kijelentés, hogy a tanulmánykötet egyik erényének a szerzők többségének ön-reflexivitását tartom. Azt, hogy sokan közülük tárgyalják azokat a tudománytörténeti, tudomány-szociológiai, politikai, jogi tényezőket és erkölcsi vitákat, amelyek a népi társadalmi kutatásait formálták és formálják. Amy E. Randall leírja például, hogy a Holokauszt kutatását miként befolyásolta az a félelem, hogy „gender-kutatások és -elemzések »trivializálják« és »átpolitizálják« a Holokausztot, csökkentik antiszemita és rasszista karakterének jelentőségét”. (1. old.) Stephen R. Haynes pedig bemutatja: mivel ezt a népi társadalmi kutatást többnyire történészek kutatták, akik módszertani szempontból inkább konzervatívok, a férfi-tanulmányok (*men's studies*) eredményeit, fogalmi kereteit nehezen fogadták-fogadják el. (168. old.)

Több írás kitér arra, hogy a feminista kutatók munkájának eredményeként az egyes népi társadalmi történetének kutatása során végre a női áldozatok történeteit is elbeszél-

ték, de ennek a megközelítésnek megvoltak a maga korlátai. Az erőszak feminista vizsgálata (*feminist studies of violence*) ugyanis a férfiakat csak az elkövetők, míg a nőket csak az áldozatok szerepébe helyezte. (63., 189., 240., 249. old.) Ez a koncepció annak ellenére igen népszerű lett az 1990-es években, hogy például az amerikai feminista Mary Anne Warren 1985-ös könyvében⁹ hangsúlyozta: az általa alkotott fogalom, a *gendercide* „nemi szempontból semleges kategória, amelyen belül az áldozat egyaránt lehet férfi vagy nő”. (64. old.)

Ám idővel a férfiak tapasztalata is fontos téma lett – úgy, hogy a női áldozatok története nem szorult háttérbe. Ehhez be kellett látni, hogy nincs általános emberi tapasztalat, csak külön női és férfi. Korábban úgy vélték, az általános emberi valójában férfit, férfiasat jelent, ezért szükséges végre a női, nőies vizsgálata – ám most a férfitanulmányok művelői megfordítják a kérdést, és „inkább a speciális férfitanulmányokkal foglalkoznak, mint az emberi tapasztalat univerzális paradigmájával”, ami valójában a férfias túláltalánosítása.

Másképpen a korábbi dichotómia meghaladását az is jelzi, hogy női elkövetőkről is szó esik. (A kötetben Nicole Hogg és Mark Drumbl tanulmánya a ruandai népi társadalmi elkövetőként részt vevő nőkről, Adam Jones írása pedig a ruandai és a kongói népi társadalmi férfi áldozatairól szól.) Úgy fogalmazhatunk tehát, hogy a férfiak és a nők vizsgálata immár nem zárja ki egymást – sőt, az egyik nehezen elképzelhető a másik nélkül. Erre jó példa Lerna Ekmekcioglu említett tanulmánya, amely az örmény népi társadalmi azon női áldozatainak történetét is tárgyalja, akik túléltek a szexuális erőszakot. Írásában kitér arra, hogy az örmény diaszpórában, példái szerint inkább az Amerikai Egyesült Államokban ezeket a nőket nagy számban fogadták be. Az örmény kivándorló férfiak

⁹ Warren, Mary Anne: *Gendercide: The Implications of Sex Selection*. Totowa, 1985. 63., 63.

ugyanis, akik otthonmaradt családtagjaikat elveszítették a népiirtás során, ezáltal újra férfivá lehettek, abban az értelemben, hogy újra egy fontos férfias tulajdonság jellemezte őket: a nők védelmezése. (227–229. old.)

Ha mérlegre tesszük a tanulmánykötet erőnyeit és bizonyos hiányait, következtelenségeit, leszögezhetjük, hogy leglényegesebb célját elérte: bemutatja, hogy a társadalmi nemi nézőpont segítségével a népiirtások is jobban megérthetők. Ennek a jelentőségét pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni, mivel a népiirtások történetéről szóló kötetek többsége sokáig kevéssé tért ki arra, hogy a férfi és női áldozatok történetei eltérnek egymástól. Weitz és Kiernan említett könyve nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, a hivatkozott enciklopédia viszont a nemi

erőszak és a női bántalmazók témáját is tárgyalja.¹⁰ Adam Jones először 2006-ban, majd 2011-ben megjelent monográfiája pedig, amely a népiirtások összehasonlító vizsgálatára vállalkozik, önálló fejezetet szentel a kérdésnek.¹¹ Más munkáknak pedig ez a legfontosabb kérdése.¹² Amy E. Randall kötete nem hoz tehát fordulatot a történetírásban (társadalomtudományokban), de nem is agyontárgyalt kérdést dolgoz fel. Beleillik abba a sorba, amelynek egyik legújabb eleme az Ayşe Gül Altınay és Pető Andrea által szerkesztett kötet, amely a háború, a genocídium, a politikai erőszak és az emlékezet témáját ugyancsak társadalmi nemi szempontból elemzi.¹³

SIPOS BALÁZS

¹⁰ *Encyclopedia of Genocide*, 491–492., 481.

¹¹ Jones, Adam: *Genocide: A Comprehensive Introduction*. (2nd edition.) London – New York, 2011. 464–498.

¹² Eschebach, Insa – Jacobeit, Sigrid – Wenk, Silke (Hg.): *Gedächtnis und Geschlecht: Deutungsmuster in Darstellungen des nationalsozialistischen Genozids*. Frankfurt – New

York, 2002.; Bock, Gisela (Hg.): *Genozid und Geschlecht. Jüdische Frauen im nationalsozialistischen Lagersystem*. Frankfurt – New York, 2005.

¹³ Altınay, Ayşe Gül – Pető, Andrea (eds.): *Gendered Wars, Gendered Memories: Feminist Conversation on War, Genocide and Political Violence*. New York, 2016.